

НАДДНІПРЯНСЬКА УКРАЇНА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

КРИМСЬКА ВІЙНА 1853–1856 рр.

ПРИЧИНА воєнного конфлікту з **Османською імперією**: прагнення російського царату посилити вплив на Балкани, захопити протоки Босфор і Дарданелли та перетворити Чорне море у закритий внутрішній басейн Російської імперії.

У **Кримській війні** проти Росії виступили Англія, Франція, Османська імперія й Сардинське королівство. **Головним театром війни став Кримський півострів. Севастополь** союзники тримали в облозі протягом майже року.

ПАРИЗЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР

Російська імперія змушена була підписати **ПАРИЗЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1856 р.**, за яким втрачала, зокрема, острови в дельті Дунаю та частину південної Бессарабії, мусила тимчасово вгамувати свій апетит щодо територій на Балканах та чорноморських проток.

Поразка в Кримській війні викликала гостре невдоволення діями уряду, посилила позиції реформаторів.

ЛІБЕРАЛЬНІ РЕФОРМИ 60 – 70-Х РОКІВ І ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

У середині XIX ст. різко загострилася криза кріпосницької системи, що виявилось:

У відставанні Росії від передових країн Заходу, її поразці в **Кримській війні 1853 – 1856 рр.**,

- збільшенні кількості селянських повстань («Київська козаччина» 1855 р., похід селян «у Таврію за волею» 1856 р.).

Таємна Комісія

- На західноукраїнських землях внаслідок революції 1848 – 1849 рр. кріпацтво було скасовано імперським законом. У Наддніпрянській Україні в цей час воно залишалось недоторканим. Усі верстви населення (інтелігенція, селяни, підприємці й навіть поміщики) розуміли необхідність здійснення селянської реформи.
- У необхідності реформ був переконаний і російський імператор Олександр II, який добре усвідомлював, що альтернативою реформам може бути лише селянська революція.
- Для розробки проекту реформи в **1857** році указом царя була створена **Таємна** (пізніше перейменована в Головну) **Комісія**, до складу якої входили поміщики: як прибічники, так і противники реформи.
- Безумовно, при розробці проекту реформи насамперед враховувалися інтереси дворян.

19 лютого 1861 року Олександр II підписав «Маніфест» про відміну кріпацтва

● СУТЬ РЕФОРМИ:

1. З моменту підписання маніфесту **селянин отримував особисту свободу** («відкріплювався від землі») і громадянські права.
2. Відтепер він мав **право вільно розпоряджатися своїм майном, займатися торгівлею чи промислами, відкривати своє підприємство, підписувати угоди від свого імені тощо**. Іншими словами, селяни стали юридичними особами.
3. В особисте користування селянам передавалася лише земля, на якій була розташована його садиба з господарськими будівлями.

СУТЬ РЕФОРМИ:

4. Що стосується польових наділів, то їх селяни зобов'язані були викупити в поміщиків. Формально цей викуп призначався за землю, а по суті, він був компенсацією за скасування феодалських повинностей.

5. Оскільки селяни не могли одразу виплатити всю суму, яка становила 11 річних податків з селянського двору, то посередником між селянами та поміщиками виступила держав.

Вона сплатила поміщикам викупні платежі, а селянам надала позичку на 49 років. Внаслідок цього царська казна на кожний виданий селянам карбованець отримала 63 копійки чистого прибутку.

СУТЬ РЕФОРМИ:

6. Протягом 20 років селяни вважались «тимчасовозобов'язаними» і повинні були залишатися в поміщиків, а за користування їх землею повинні були, як і раніше, відробляти панщину або сплачувати оброк.

- Трохи інша ситуація склалася на Правобережжі. Тут, з метою привернення на свій бік у боротьбі з польською шляхтою українського селянства, уряд надав їм наділи землі, які були майже на 18 відсотків більшими, ніж їх мали селяни до 1861 року.

Запропонована селянам реформа зберігала феодальні пережитки.

1. Так, **власниками** більшої частини землі в державі залишились поміщики.
2. Після реформи зберігався і такий пережиток феодалізму, як **сільська община**.
  - До її обов'язків входив контроль за суворим дотриманням селянами своїх зобов'язань перед поміщиком. Згідно з існуючим положенням, з поміщиком розраховувався не окремий селянин, а вся община в цілому.

Принципові риси російської моделі селянської реформи схожі з австрійською:

- ліквідація особистої залежності селян від поміщиків;
- створення органів селянського самоуправління;
- наділення селян землею та визначення за неї повинностей;
- викуп селянських наділів.
- Крім того, **в обох імперіях у пореформений період залишилося чимало пережитків феодальної системи господарювання.**
- Юридично вільне селянство не мало справжньої громадянської рівності з іншими верствами суспільства. Воно так і залишалося нижчим станом — селяни отримували паспорт лише на рік, виконували рекрутську повинність, перебували в залежності від поміщика до того часу, доки не викуплять у власність землі, зберігалися тілесні покарання різками.

Селянські виступи

- Не дивно, що селяни, особливо кріпаки, умовами реформи задоволені не були.
- Як наслідок, у 1861–1864 рр. Україною прокотилися селянські виступи, які збіглись у часі з новим польським повстанням (1863 – 1864 рр.).
- Правда, на Лівобережжі і на Півдні України селянських виступів було порівняно небагато.
- Зате на Правобережжі, де ще жива була пам'ять про гайдамаків і де була відчутна порожнеча між православним українським селянством і католицькою польською шляхтою, незначні місцеві конфлікти часто переростали в серйозні збройні протистояння.

ЗЕМСЬКА РЕФОРМА -1864 р.

- Передбачала створення виборних – місцевих органів самоуправління – ЗЕМСТВ.
- Створювалась система місцевого самоврядування, земські збори і земські управи, як виконавчі органи під зверхністю дворянства.
- На ПРАВОБЕРЕЖНІЙ Україні земське самоврядування було запроваджене тільки в 1911 р.

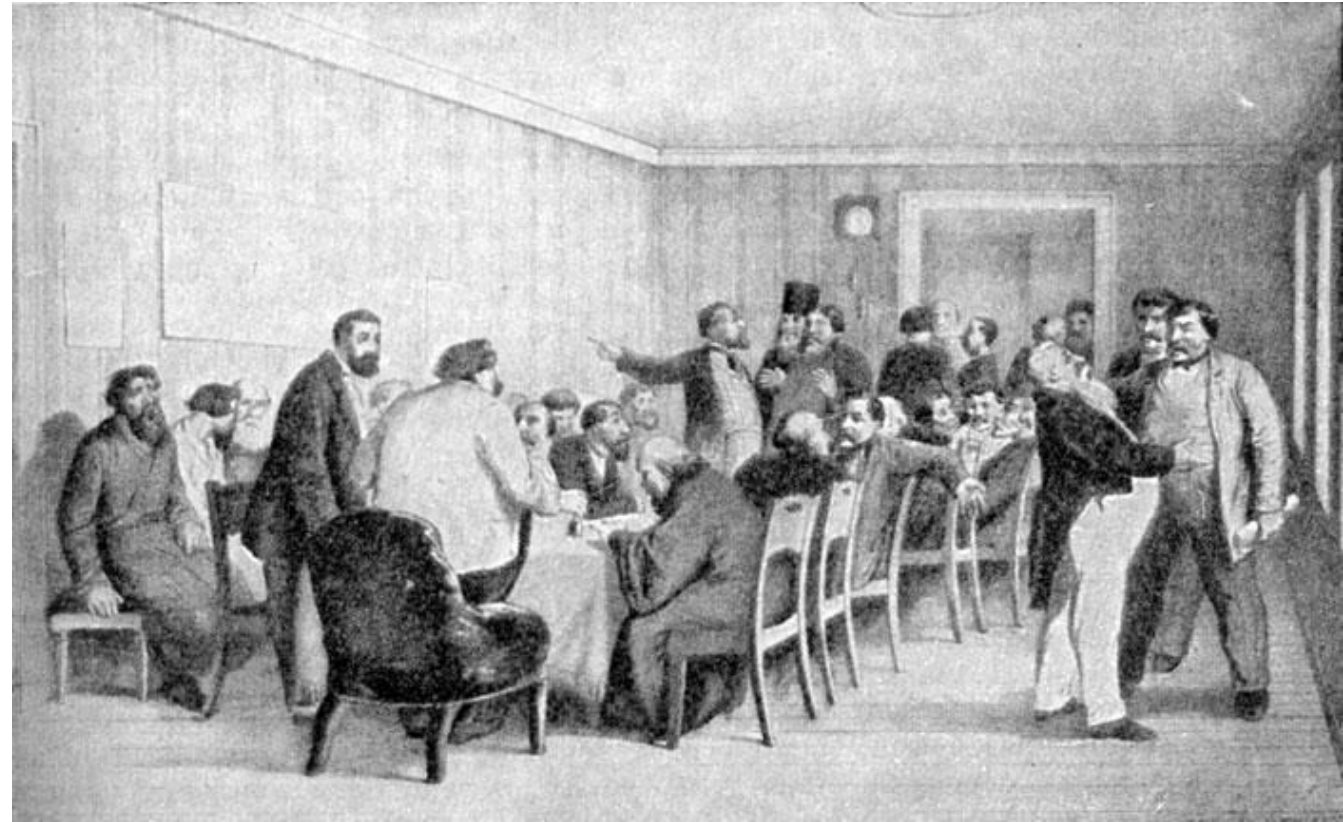

ЗЕМСЬКА РЕФОРМА -1864 р.

Діяльність земств суворо регламентувалася законом.

Вони контролювали місцеве господарство, народну освіту, медичне обслуговування, благоустрій, шляхи сполучення (господарські, культурні справи, охорона здоров'я) тощо.

Уряд пильно стежив за діяльністю земств, не допускаючи обговорення на їхніх засіданнях політичних питань, забороняючи будь-які контакти губернських земських установ між собою, боючись організованої опозиції та висунення єдиних вимог.

СУДОВА РЕФОРМА- 1864 р.

- Базувалася на запровадженні низки прогресивних **ПРИНЦИПІВ**:
  1. **безстановості** судочинства;
  2. **незалежності** суддів від адміністрації;
  3. **гласності** судового процесу;
  4. **змагальності** сторін при розгляді судової справи (у судах з'явилися прокурор, який звинувачував, та адвокат, який захищав підсудного);
  5. реформою суди поділялись на карні і громадські;
  6. **запроваджено суд присяжних** у карному судочинстві;
  7. реформа передбачала **формальну рівність усіх громадян перед законом**;
  8. був створений **інститут мирових суддів**, які розв'язували дрібні цивільні справи;
  9. в Україні було створено **три судові палати** – Київська, Харківська та Одеська. Але **запровадження нової судової системи було непослідовним: збереглися окремі суди для наступних станів населення – духовенство, військові, волосні суди для селян, обмеженими були й гласність процесів і незалежність суддів від адміністрації.**

ОСВІТНЯ РЕФОРМА :1863 – 1864 рр.

Згідно з «Положенням про початкові народні училища» від 14 липня 1864 р. засновувалася єдина система початкової освіти, як державної, так і приватної, з обмеженою програмою навчання.

Контроль навчального процесу у початкових школах повинні були здійснювати шкільні ради.

ОСВІТНЯ РЕФОРМА :1863 – 1864 рр.

- Статут від 19 листопада 1864 р. визначив зміни в галузі середнього навчання: було створено класичні та реальні чоловічі й жіночі гімназії.
- Класичні гімназії давали гуманітарну, а реальні училища - технічну середню освіту.
- Реформи 60-х років відкрили для нижчих верств суспільства більший доступ до освіти на всіх рівнях, включаючи університетський.
- А для дорослих відкривали освітні школи, які працювали в неділю, через що і отримали назву «недільних»

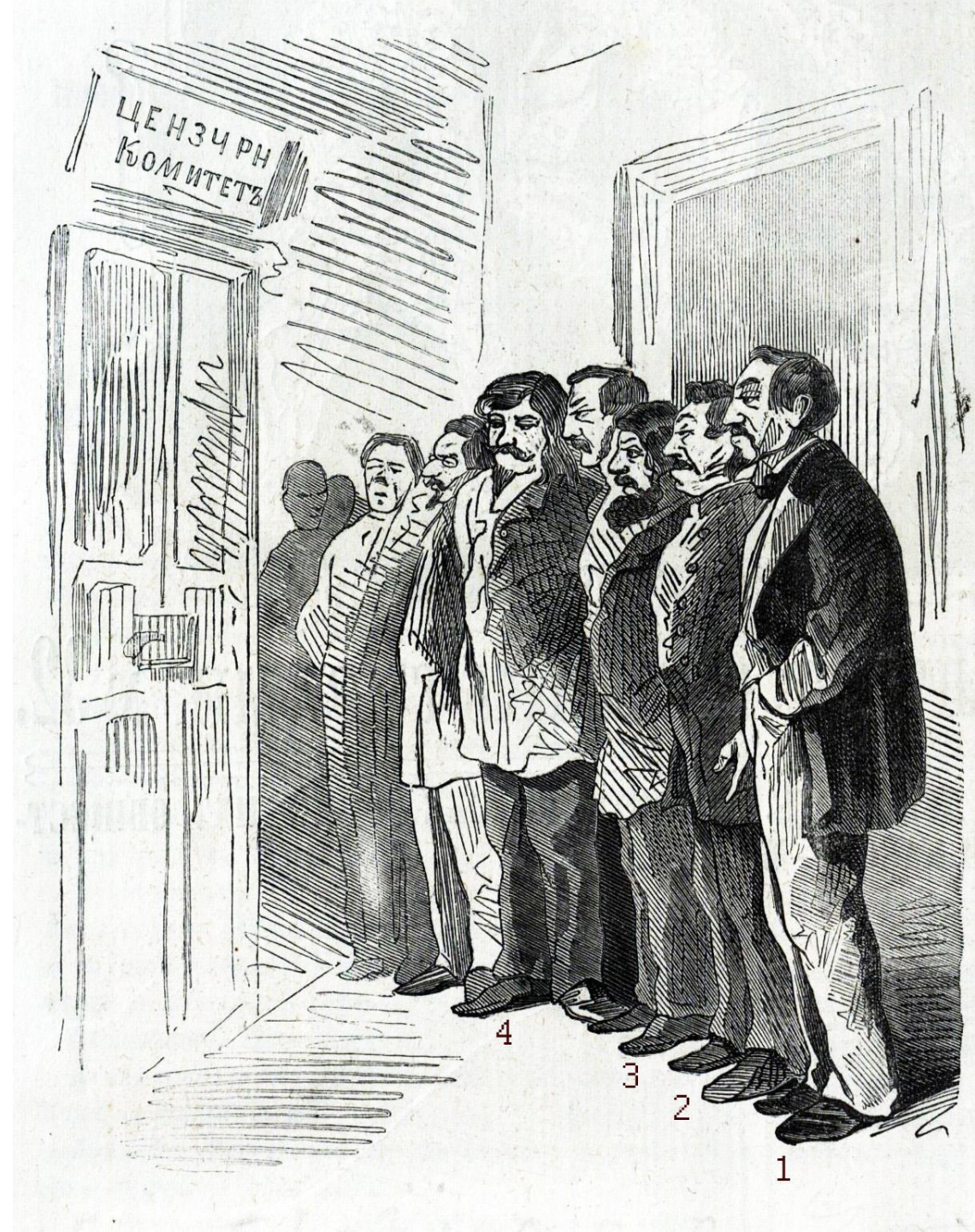
ОСВІТНЯ РЕФОРМА :1863 – 1864 рр.

- **Новий статут від 18 червня 1863 р.** вніс певні зміни в систему нагляду за вищою школою: відновлювалась академічна автономія університетів, створювалася рада професорів, яка керувала життям навчального закладу, здійснювала нагляд за студентами.
- **У 1878 році право вступу до університетів отримали жінки.**

ЦЕНЗУРНА РЕФОРМА 1865 р.

- Новий цензурний статут 1865 р. реорганізував цензурні установи: їх було передано з відання Міністерства народної освіти в підпорядкування Міністерства внутрішніх справ.
- Установлювався більш суворий нагляд за органами друку.

МІСЬКА РЕФОРМА -1870 р.

- Згідно з **Міським положенням** в містах створювались **органи міського самоврядування – міські думи**, членів яких обирали усі платники податків міста за безстановим принципом.
- Міська дума обирала **виконавчий орган управління – міську управу**, на чолі якої стояв її голова.
- **Органи самоуправління міст підпорядковувались губернаторові та міністрові внутрішніх справ.**
- **Міські органи самоуправління займалися питаннями благоустрою, торгівлі, промисловості, охорони здоров'я, утриманням тюрем.**
- **Коло функцій міських дум було обмеженим і діяльність їх, як і земських установ, контролювала царська адміністрація.**

ВІЙСЬКОВА РЕФОРМА: 1863 – 1888 рр.

- Складовою її стала реорганізація місцевого військового управління: у **1864** р. в країні створено **15 військових округів**, у тому числі в Україні — **Київський, Одеський, Харківський**.

1 січня 1874 р. **НОВИЙ ВІЙСЬКОВИЙ СТАТУТ**

1. у країні вводилася **загальна військова повинність** для осіб чоловічої статі, яким виповнилося **20 років**;
2. було **скорочено строки військової служби**: до 6 років у сухопутних військах і до 7 років — на флоті;
3. було **скасовано тілесні покарання** як дисциплінарне стягнення;
запроваджувалися єдині кримінальні покарання для військовослужбовців усіх станів;
4. **від служби в армії звільнялось духовенство**;
5. **створювалась мережа військових освітніх закладів**: військових гімназій та юнкерських училищ, куди мали право вступати і юнаки недворянського походження;
6. відбулося **переозброєння армії** (армію було оснащено сучасними видами зброї, створено паровий військовий флот);
7. **утворено військове міністерство**. Реформа сприяла посиленню боєздатності і мобільності армії.

ФІНАНСОВА РЕФОРМА :1860 – 1864 рр.

Заснування Державного банку,
розширення мережі приватних
банків, удосконалення податкової
системи, публікація в пресі всіх
доходів й витрат держави.

Наслідки реформ

- Таким чином, **реформи 60-70-х років були обмеженими, непослідовними і половинчастими, але вони створили умови для економічного і політичного розвитку країни в нових умовах.**
- Провівши земську, судову, військову, фінансову, освітню та інші реформи, тим самим заклавши основи громадянського суспільства, російський царизм не зробив останнього кроку — не створив відповідної новим реаліям політичної надбудови — **не проголосив конституції і не скликав парламент.** Саме тому **модернізація у Росії не мала системного характеру**, що суттєво ускладнювало перехід суспільства до більш прогресивного, порівняно з феодалізмом, капіталістичного способу виробництва.

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК У ПОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД

На виноградникѣ.
Сборъ винограда.

Сільське господарство. Після селянської реформи 1861 р. Російська імперія залишалася аграрною країною.

У сільському господарстві діяли **дві системи господарювання:**

- **ринкова система**, при якій застосовувалася вільнонаймана праця селян за договором із використанням сільгосптехніки й добрив
- **відробіткова система**, при якій застосовувалася примусова праця селян зі своїм інвентарем у господарстві поміщика за взяті в борг зерно, інвентар та ін.

Риси розвитку сільського господарства:

1. розвиток товарного рільництва ;
2. розвиток спеціалізації окремих районів на виробництві певних видів сільськогосподарської продукції;
3. розвиток тваринництва ;
4. застосування сільськогосподарської техніки ;
5. поширення застосування вільнонайманої праці;
6. розвиток сільськогосподарської кооперації (створення артілей, споживспілок);
7. подальше соціальне розшарування селянства ;
8. початок трудової еміграції українців до Кубані, Поволжя, Сибіру був викликаний аграрним перенаселенням, спричиненим селянським малоземеллям та демографічним вибухом.

Промисловість

- У промисловості завершився промисловий переворот (30 – 80-ті рр. XIX ст.) Після реформ 1860-х рр. в Наддніпрянській Україні прогресували тільки ті галузі промисловості, які не мали відповідних природних умов у Росії, або ті, що постачали сировину та напівфабрикати для російської індустрії.
- Розвивалися вугільна (Донбас), залізорудна (Кривий Ріг), металургійна (Олександрівськ, Катеринослав, Юзівка), цукрова (Правобережжя) галузі.
- В цей час на українських землях сформувалися індустріальні райони (промислові центри) загальноімперського значення: Донецький вугільно-металургійний, Криворізький залізорудний, Нікопольський марганцевий.
- Найбільших успіхів в Україні досягли такі сировинні галузі, як: вугледобувна, гірничорудна, металургійна.

Промисловість

- До початку ХХ ст. завершилась індустріалізація Степової України. Потужними центрами машинобудування стали Харків, Катеринослав та Одеса.
- Пожвавилися інвестиції іноземного капіталу, який зайняв ключові позиції у провідних галузях промисловості України.
- У 1863 р. було започатковано спорудження першої української залізничної лінії, яка з'єднала міста ОДЕСА – БАЛТА. 1868 р. з'явилася перша залізниця на лівому березі Дніпра, що з'єднала Київ з російським Курськом. Південними морськими воротами імперії став Азово-Чорноморський водний басейн.

Соціальними наслідками реформ були:

- Формування **буржуазії**, поява та кількісне зростання **робітничого класу** (великою мірою російськомовного), **урбанізація**.
- **Найбільшими містами в Україні на початок ХХ ст. були (в порядку зменшення кількості населення): Одеса, Київ, Харків, Катеринослав.**
- В них переважали представники таких національностей (в тому ж порядку), як: **росіяни, євреї, українці.**

ТЕСТИ!!!

